

УДК 316.356.4:316.722

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1004>

В. А. Плющ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6945-4233>

аспірантка

Інституту соціології Національної академії наук України

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ МІГРАНТІВ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, ЕТАПИ ТА ЇХНЯ ДИНАМІКА

У сучасному світі міграційні процеси набули масштабного характеру і залишаються невід'ємною частиною глобальних тенденцій, зумовлених соціально-економічними, політичними, демографічними та іншими причинами. Потрапивши до нової країни, мігранти так чи інакше вступають в соціокультурні відносини зі спільнотою, в якій проживають. Однак оскільки вони зазвичай є представниками інших культурних традицій, це спричинює низку проблем і труднощів на шляху їхньої культурної та соціальної адаптації. Чимало нинішніх розвинених суспільств стають мультикультурними (полікультурними), і це не може не призводити до проблем та конфліктів.

Всебічний аналіз виникнення міжособистісних, соціальних, етнічних та культурних бар'єрів і напруженостей вимагає уваги суспільствознавців до кращого розуміння динаміки, проблем і наслідків соціокультурної взаємодії та практик. Так, дослідники багатьох дисциплін (не винятком є і соціологія) займаються вивченням проблематики соціокультурної взаємодії мігрантів зі спільнотою, що приймає. Важливе місце у таких соціологічних дослідженнях посідає проблема динаміки етапів та стадій культурної адаптації мігрантів до засад суспільства, що приймає, включаючи подолання наслідків психологічних, соціальних і культурних відмінностей між ними.

Одним із нагальних питань у вітчизняній соціології є узагальнення наявних теоретичних концепцій адаптації мігрантів в іншокультурному середовищі. Зокрема, метою статті є огляд напрацьованої соціологічної спадщини щодо концептуалізації та динаміки етапів соціокультурної адаптації мігрантів в іншокультурному середовищі.

У дослідженні автор спирається на публікації таких науковців, як С. Лісгаард, К. Оберг, П. Адлер, Р. Кольз, Дж. Е. Гуллахорн, Дж. Т. Гуллахорн, Дж. Гебхард, С. Райнсмйт, Б. Ла Брак.

У ХХІ ст., з огляду на посилення процесів глобалізації, транссуспільної мобільності, інтенсифікації міждержавних взаємин тощо, наукова спільнота звертає особливу увагу на проблеми та виклики, пов'язані з міжнародною міграцією, котра стосується майже всіх країн світового співтовариства. Особливе місце серед актуальних питань міграційної тематики займає динаміка

етапів соціокультурної адаптації мігрантів за нових умов існування, що є багаторівневим процесом у межах міжкультурних взаємодій [3, с. 42].

У соціологічній літературі під соціокультурною адаптацією розуміють «процес і результат пристосування мігранта до нового соціокультурного середовища, що передбачає засвоєння чи відторгнення ним нових соціальних та культурних норм, цінностей, способів поведінки, притаманних спільноті, що приймає», та стосується двох проблем: по-перше, ступеня підтримки мігрантом своєї культури, тобто того, якою мірою зберігається його власна культурна ідентичність в новому іншокультурному суспільстві; по-друге, участі мігранта у міжкультурних контактах або ступеня його залучення до культури спільноти, що приймає [11, с. 192; 12, с. 104].

Один із першопрохідців проблематики соціокультурної адаптації, американський антрополог К. Оберг зауважує, що кожна культура є складною системою цінностей, знань, вірувань, формальних і неформальних правил, котрі знаходять своє відображення в «культурних знаках та символах» і проявляються через щоденні побутові практики, моделі поведінки, вербальне та невербальне спілкування, манери, зовнішній вигляд, кулінарні преференції, обряди і звичаї, організацію сімейних, робочих, родових та дружніх відносин, за допомогою яких ми орієнтуємося в соціальному просторі [9, с. 178].

Так, коли мігрант потрапляє в новий ареал культури, він опиняється в умовах втрати та непередбачуваності більшості (якщо не всіх) знайомих йому культурних знаків соціального оточення, тобто спостерігаємо феномен, що в науковій літературі отримав назву «культурний шок». У 1951 р. антрополог К. Дюбуа вводить цей термін для позначення досвіду культурної дезорієнтації й амбівалентності, з якими, за спостереженнями дослідниці, стикаються антропологи в разі контакту з представниками інших культур. У 1954 р. К. Оберг розширив значення терміна, введеного К. Дюбуа, та застосував його до всіх, хто опиняється в умовах тривалого перебування у середовищі нової культури. Згідно з тлумаченням К. Оберга сам феномен культурного шоку полягає у внутрішньому конфлікті індивіда між старими

і новими культурними нормами та має чотири стадії свого розвитку:

- 1) медовий місяць;
- 2) регресія;
- 3) пристосування;
- 4) відновлення.

1. Перша стадія ейфорії та захоплення новою культурою визначена К. Обергом як фаза медового місяця, коли впродовж перших декількох тижнів більшість мігрантів захоплюються досвідом знайомства з новою культурою, знаходять в ній позитивні сторони та відмінності. Цей етап може тривати від кількох днів до декількох місяців.

2. Якщо мігрант залишається за кордоном на довший час і вимушений стикатися з побутовими, юридичними, мовними та іншими проблемами, саме тоді починається другий, кризовий, етап регресії, який характеризується критичним ставленням до країни перебування та її представників через численні труднощі у повсякденних питаннях і нестачу соціальних зв'язків для їхнього успішного вирішення. Якщо мігрант долає цю стадію, він стає на шлях успішної адаптації, якщо ні, то може або перебувати у цій стадії тривалий період часу, або залишити країну перебування.

3. Якщо мігрантові вдається набути певних знань щодо соціального устрою, мови, норм і правил поведінки, настає фаза пристосування, коли він відкриває та пізнає особливості нового культурного оточення. В мігранта все ще є труднощі, але він намагається їх подолати через новий досвід. Зазвичай на цьому етапі критичне ставлення до навколишнього середовища змінюється намаганням зрозуміти та проаналізувати незвичні для мігранта культурні знаки, обставини і труднощі.

4. На четвертій стадії відновлення культурний шок мігранта наближається до завершення. Він починає сприймати звичаї, правила та норми країни як інший, відмінний від власного, спосіб життя, поважати, вивчати їх і все більше почуватись активним членом нової спільноти [9, с. 178–179].

Головна теза дослідника говорить про те, що явище культурного шоку є певною реакцією мігранта на нездатність зрозуміти чи передбачити поведінку інших людей, однак його можна подолати за умови довготривалого вивчення культурних знаків і кодів спільноти, що приймає [9, с. 143, 177; 6, с. 1].

Впродовж останнього пів століття гіпотеза «культурного шоку» стала каталізатором для великої кількості досліджень цього феномена та інших можливих етапів адаптації мігрантів до нового іншопольного середовища. Їхнім результатом є численні теоретичні концепції «кривої етапів адаптації», що схематично зображують динаміку адаптаційних настроїв, реакцій

і станів мігранта в темпоральному вимірі впродовж усього адаптаційного періоду.

В енциклопедичному значенні динаміка передбачає процес зміни певного явища під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів чи рушійних сил, його зумовленість, спрямованість та наслідки [13, с. 279]. Отже, під динамікою соціокультурної адаптації розуміємо процес змін адаптаційних настроїв і станів мігранта впродовж певного адаптаційного періоду за умов нового для нього соціокультурного середовища.

Однією з найперших і найбільш цитованих теоретичних концепцій динаміки соціокультурної адаптації стала U-крива норвезького соціолога С. Лісгаарда.

З огляду на низку досліджень серед коротко- та довгострокових норвезьких мігрантів у США С. Лісгаард припускає, що адаптація як процес у часі протікає за U-подібною кривою та проходить в три етапи (див. рис. 1):

- 1) позитивна первинна адаптація;
- 2) адаптаційна криза;
- 3) відновлення позитивної адаптації.

1. На першому етапі свого перебування за кордоном мігранти позитивно налаштовані на перспективи успішного співіснування за нових соціальних умов, відповідно, вони зацікавлені у знайомстві з новою культурою, входженні в нові соціальні групи, налагодженні нових соціальних зв'язків.

2. Далі через певний час (індивідуальний для кожного мігранта) настає другий етап адаптації – адаптаційна криза. Нова культура, її правила, норми та закони здаються мігрантові більш складними, ніж уявлялося на першому етапі адаптації. Мігрант відчувається чужим, самотнім, він вважає, що не відповідає навколишньому середовищу, не розуміє місцеві соціальні норми і правила.

3. І зрештою за умови довготривалого перебування в контакт з іншопольною спільнотою мігрант переходить на третій етап – відновлення позитивної адаптації. З часом у нього з'являється більше часу і можливостей для знайомства та вивчення нової культури, він відчувається більш інтегрованим у нове соціокультурне середовище, а отже, відновлює свої позитивні наміри щодо входження в нову спільноту як її повноцінний член.

С. Лісгаард висуває головне припущення, що динаміка адаптації як темпоральний процес прямо пропорційна часу перебування мігранта в іншому соціокультурному середовищі, тож що довше, а отже, тісніше та активніше, мігрант контактує з представниками іншої культури, то більша ймовірність його успішної поступової адаптованості до нових соціокультурних умов існування [8, с. 51].

Критики U-кривої адаптації, Дж.Е. та Дж.Т. Гуллахорни, розширили концепції С. Лісгарда та К. Оберга, запропонувавши W-криву адаптації, в якій концептуалізували наявність двох пов'язаних між собою U-кривих (див. рис. 2).

За результатами досліджень серед мігрантів-студентів із різних країн Дж.Е. і Дж.Т. Гуллахорни стверджують, що динаміка процесу адаптації складається з п'яти етапів, як-от:

- 1) медовий місяць;
- 2) культурний шок;
- 3) основна адаптація;
- 4) ментальна ізоляція;
- 5) прийняття й інтеграція.

1. На першому етапі медового місяця мігрант щойно прибуває до нової країни. У перші декілька днів він у захопленні від нових вражень, обставин та позитивно налаштований на налагодження нових соціальних контактів. У цей період в нього переважає бажання не повертатися на батьківщину і почати нове життя в нових умовах. Як правило, цей етап триває впродовж перших декількох днів чи тижнів і супроводжується ентузіазмом та надіями, що новий досвід має піти лише на користь.

2. Другий етап культурного шоку пов'язаний із зіткненням з реальними подіями та невинуватими очікуваннями. Мігрант ще погано орієнтується в новій місцевості, не знає до кого звертатись у випадку невирішуваних питань, відчувається чужим, самотнім та загубленим у невідомому середовищі. Він відчуває розбіжність між місцевими та власними цінностями. Цей етап супроводжується ваганнями, чи правильним було рішення мігрувати, та ідеями щодо можливого залишення цієї країни.

3. Третій етап основної адаптації пов'язаний із накопичувальним досвідом перебування мігранта у країні, що приймає. Він починає орієнтуватися в місцевості, краще розуміти культурні знаки та коди, відчуває себе знавцем певних місцевих особливостей, порівняно з новоприбулими мігрантами, якщо такі потрапляють в його коло знайомих. Розбіжності між місцевими та власними цінностями зберігаються, але не викликають більше занепокоєння. Практика вирішення щоденних проблем призводить до позитивного накопичувального досвіду. Третій етап супроводжується відчуттям вдалого пристосування до нових умов існування.

4. Четвертий етап ментальної ізоляції характеризується відчуттям амбівалентності: з одного боку, мігрант відчувається дещо адаптованим до зовнішніх умов існування завдяки включенню в активну діяльність у різних сферах життя, однак замислюється над дистанцією між цінностями власної і місцевої культури, котрі здаються йому недосяжними. Таким чином, мігрант вважає себе

ізольованим від навколишньої спільноти, піддає сумніву «правильність» як власних, так і місцевих норм поведінки. Четвертий етап супроводжується самоідентифікацією мігранта як «чужого серед чужих», що може підсилюватись у випадку повернення або відвідин ним батьківщини.

5. П'ятий етап прийняття й інтеграції характеризується досягненням «психосоціального балансу»: мігрант синтезує отриманий досвід у певних сферах свого нового соціального життя, відчуває свою приналежність до різних соціальних груп у новій спільноті, формує своє остаточне ставлення до місцевих цінностей та узгоджує їх із цінностями власної культури. П'ятий етап супроводжується відчуттям «нової оселі» [4, с. 41–46].

Таким чином, Дж.Е. і Дж.Т. Гуллахорни доходять висновку, що динаміка процесу адаптації має вигляд хвилеподібної кривої. Дослідники зазначають, що проблеми відчуження, аномії та неприйняття, які переживає мігрант у процесі соціокультурної взаємодії, виникають не лише на етапах пристосування до нової соціальної системи, але і можуть повторюватися та підсилюватися з різною інтенсивністю на етапах, коли мігрант періодично або надовго повертається до свого рідного соціального середовища [4, с. 46].

У 1975 р. американський соціолог П. Адлер у своїй статті «Перехідний досвід: альтернативне бачення культурного шоку» називає процес соціокультурної адаптації «перехідним досвідом від стану низького само- та іншокультурного усвідомлення до стану високого само- та іншокультурного усвідомлення». Дослідник пропонує трирівневий аналіз динаміки соціокультурної адаптації мігрантів (на рівні сприйняття, емоційного стану та соціальної поведінки) і визначає п'ять адаптаційних етапів:

- 1) контакт;
- 2) дезінтеграція;
- 3) реінтеграція;
- 4) автономія;
- 5) незалежність.

1. На першому етапі контакту з новим середовищем мігрант сприймає самостійно обрані та перевірені культурні відмінності як цікаві і захоплювальні, на емоційному рівні відчуває стимул до пізнання нового, в соціальному вимірі завзято шукає можливості активної інклюзії. Згідно з П. Адлером на цьому етапі мігрант функціонально тісно пов'язаний із власною культурою і пізнає нове соціальне середовище з позиції обмеженості свого етноцентризму. Він цікавиться новими культурними особливостями та порівнює їх із власними, однак набагато більше налаштований на культурні подібності, ніж на відмінності. Це підсилює впевненість мігранта в його можливій соціальній ролі у новій спільноті та виступає підкріпленням для продовження культурного саморозвитку [1, с. 16].

2. На другому етапі дезінтеграції культурні відмінності стають дедалі помітнішими через різні способи поведінки мігранта та спільноти, що приймає. На емоційному рівні мігрант відчуває себе розгубленим і нездатним приймати адекватні (в його розумінні) рішення стосовно нових ситуаційних вимог. У соціальному вимірі мігрант відчуває себе «чужим», культурно дезорієнтованим та ізольованим від спільноти, що приймає.

На думку П. Адлера, саме на цьому етапі закладається фундамент для розвитку нової ідентичності мігранта. Залежно від того, як культурні відмінності стають більш помітними, водночас зростають напруженість, розчарування, відчуження та навіть депресія, оскільки зменшується здатність мігранта до міжособистісного та соціального прогнозування. Його власні культурні знаки перестають бути доречними та не приносять очікуваних результатів, отже, з'являється потреба у вивченні нових культурних знаків і кодів. Таким чином, одночасно відбувається дезінтеграція «попередньої» особистості мігранта та формування нових знань і навичок у новій культурній системі [1, с. 16–17].

3. На третьому етапі реінтеграції мігрант сприймає культурні знаки спільноти, що приймає, з невпевненістю (сприйняття), відчуває розчарування або тривогу (емоційний стан) і критично ставиться до культурних кодів, знаків і символів цієї спільноти (соціальна поведінка).

Етап реінтеграції на рівні сприйняття характеризується стадією нерозуміння та неприйняття мігрантом культурних знаків і кодів спільноти, що приймає. Культурні подібності та відмінності аналізуються мігрантом стереотипно, отримують узагальнену й осудливу оцінку. На цьому етапі мігрант, як правило, шукає стосунки лише з представниками своєї культури. На емоційному рівні незрозумілі для нього культурні знаки та коди викликають дуалістичні, якщо не негативні почуття, що є ознакою зростання культурної свідомості мігранта. Це ставить його перед вибором між «старим» та «новим» емоційним, когнітивним і соціальним досвідом. На цьому етапі мігрант може або регресувати до поведінки та реакцій етапу «дезінтеграції», або ж прогресувати до альтернативних методів вивчення й осмислення навколишньої соціальної реальності [1, с. 17].

4. На четвертому етапі автономії на рівні сприйняття мігрант легітимізує відмінності і подібності між власною культурою та культурою, що приймає. На емоційному рівні він відчуває себе впевненим і позитивно налаштованим. На соціальному рівні четвертий етап відзначається набуттям мігрантом нових навичок розуміння елементів іншої культури та підвищенням рівня активної соціальної інклюзії, тобто готовності мігранта до

включення в активну діяльність у різних сферах суспільного життя.

На цьому етапі мігрант переважно здобуває досвід орієнтування в культурних знаках і символах іншої спільноти, вчиться вербально та невербально розуміти інших людей. Хоча ступінь його розуміння елементів іншої культури може бути далеким від досконалого, однак, порівняно з минулими етапами адаптації, мігрант починає вважати себе експертом у новій культурі. Почуття автономії, яке переживає мігрант на цьому етапі, спричинене його здатністю самостійно виживати в новому культурному середовищі без додаткових підказок місцевої спільноти. Мігрант стає одиницею суспільства, яка повноцінно функціонує, в звичній або новій для нього соціальній ролі, йому комфортно і безпечно, оскільки він отримує статус «свого і чужого» одночасно у двох культурах [1, с. 17].

5. На завершальному етапі незалежності на рівні сприйняття культурні відмінності та подібності стають для мігранта однаково цінними, зростає і набуває сталості здатність особистої гнучкості мігранта впевнено балансувати між двома культурами. Рівень емоційності мігранта стає збалансованим, він відчуває довіру та інші сильні емоції, що були властиві йому на батьківщині. Набуває впевненості в собі та креативності у щоденному житті [1, с. 18].

На соціальному рівні завершальний етап соціокультурної адаптації відзначається незалежними від культурного впливу установками та активною соціальною поведінкою. Мігрант повністю здатен сприймати та навчатися за допомогою культурних відмінностей і подібностей, спроможний виявляти високий ступінь довіри та чуйності і розглядати себе й інших людей як продукти культури.

Таким чином, П. Адлер стверджує, що успішна адаптація мігранта залежить від того, наскільки він здатен пережити досвід нових емоційних, поведінкових і соціальних станів, позначених на всіх етапах адаптації. Найголовніше, щоб мігрант був готовий до життєвих перетворень за нових соціокультурних умов і зміг знайти нові шляхи для самореалізації через альтернативи нових заперечень, припущень, цінностей та установок, кожна з яких має різний ступінь складності і певний набір завдань на кожному з етапів адаптації.

Ще однією концепцією, яка вплинула на соціологічне розуміння динаміки соціокультурної адаптації, є концепція Т. Льюїса та Р. Юнгмана. У 1986 р. у своїй міжнародній антології «Бути іноземцем: культурний шок в коротких описах» Т. Льюїс і Р. Юнгман звертають особливу увагу на феномен зміни ідентичності мігранта впродовж адаптаційного періоду, аналізуючи те, наскільки він відчувається своїм чи чужим у новому середовищі на різних етапах адаптації. Науковці пропо-

нують шість етапів адаптації, включаючи доадаптаційний етап і постадаптаційний етап за умови повернення мігранта на батьківщину (див. рис. 3):

- 1) початковий доадаптаційний етап;
- 2) глядацький етап;
- 3) етап рівня інклюзії, що зростає;
- 4) етап культурного шоку;
- 5) етап адаптації;
- 6) етап повернення в рідну культуру.

Кожний етап на рис. 3 характеризується низкою ознак, котрі не є сталими впродовж періоду проходження етапу, однак мають певну тенденцію для переходу до наступного етапу [7, с. 45–51].

1. Перший, початковий, етап, згідно з Т. Льюїсом та Р. Юнгманом, включає попереднє уявлення та очікування мігранта стосовно майбутньої культури, що приймає, її цінностей, умов життя, плани щодо пасивної соціальної інклюзії, тобто можливості розраховувати на підтримку з різних джерел після переїзду, та активної соціальної інклюзії, зокрема можливостей для самореалізації у певних сферах життя після зміни місця проживання. Для цього етапу характерним є уявне порівняння спільноти, що приймає, і рідного середовища, що дає поштовх прийняти остаточне рішення стосовно переїзду [7, с. 45].

2. Другий, глядацький, етап починається з прибуття мігранта до нової країни й, як правило, супроводжується сплеском емоційних переживань. Перші враження спочатку здаються монументальними, однак пізніше мають тенденцію перетворюватися на буденні. На цьому етапі мігранта можна охарактеризувати як пасивного, але надзвичайно пильного глядача, котрий спостерігає за спільнотою, що приймає, її правилами, законами, устроєм. Цей етап зазвичай завершується, коли стає неможливо підтримувати пасивну позицію щодо культури, яка приймає [7, с. 46].

3. Під час третього етапу рівня інклюзії, що зростає, мігрант – іноді за власним бажанням, інколи вимушено – стає частиною певних соціальних груп і починає виконувати певну соціальну роль в новому соціальному оточенні. Спочатку нова роль може викликати у мігранта розчарування через складнощі, що виникають у повсякденному житті. Однак зрештою мігрант починає справлятися з труднощами, притаманними соціокультурній ситуації, в нього підвищується самооцінка, зростає рівень впевненості в собі. Слід зазначити, що на етапі рівня інклюзії, що зростає, реакція мігранта найбільш варіативна, залежно від його особистісних характеристик та накопиченого соціального капіталу [7, с. 47].

Третій етап, згідно з Т. Льюїсом та Р. Юнгманом, є переломним, оскільки передбачає період зіткнення культур, конфлікту між власною поведінкою та цінностями спільноти, що приймає. Успішним подоланням цього етапу науковці вва-

жають прийняття зовнішніх проявів культури, що приймає, та часткове залучення до них [7, с. 47].

4. Для четвертого етапу культурного шоку характерними є ознаки кризи ідентичності мігранта. У цей період індивід відчуває водночас як спільність, так і розбіжність у культурних знаках власної країни та тієї, що приймає. Усвідомлення мігрантом свого поступового входження до спільноти, що приймає, та здатності функціонувати в ній викликає відчуття відокремлення від власної культури і кризи самоідентифікації. На цьому етапі мігрант не відчуває себе ані повноцінним членом нового суспільства, ані повністю приналежним до рідного [7, с. 48].

5. П'ятий етап адаптації є кульмінаційною стадією самоідентифікації мігранта. Адаптація може бути успішною або неуспішною, що виражається через відчуття себе своїм у спільноті, що приймає, в разі успішної адаптації або ж чужим – у разі неуспішної адаптації. Головною ознакою того, що мігрант досяг успішної адаптації, є його відчуття приналежності до певних місцевих соціальних груп і готовність до включення в активну соціальну діяльність в різних сферах суспільного життя [7, с. 49].

6. Шостий етап – повернення на батьківщину – можливий внаслідок неуспішної адаптації або життєвих обставин/планів мігранта щодо повернення до рідної країни. Цей етап відзначається повторним культурним шоком, що характеризується черговим переосмисленням власної ідентичності та її приналежності до однієї з двох культур. Як правило, та категорія мігрантів, котрій вдалося найкраще адаптуватися до спільноти, що приймає, зазнає найбільших труднощів у повторній адаптації на батьківщині. На думку дослідників, етап повернення на батьківщину можна розглядати як стислу версію всіх попередніх п'яти етапів [7, с. 50].

Вчені переконані, що зазначену динаміку адаптації слід тлумачити, ймовірно, як наближене, аніж точне наукове уявлення про те, які саме етапи адаптації чекають на мігранта внаслідок його перебування в іншій культурі. Подібно до того, як різняться ситуації та особистості, так і відчуття кожного мігранта можуть відрізнятися від загальної теоретичної кривої адаптації. В деяких мігрантів початковий етап може бути відсутнім або значно скороченим, для інших – етап культурного шоку може бути ледь помітним, а у третіх – культурний шок може спричинити розчарування та депресію на тривалий час, що стане причиною їх повернення на батьківщину. Проте, незважаючи на різницю в окремих випадках, закономірність, як правило, справедлива для більшості мігрантів [7, с. 45–51].

Американський дослідник Р. Кольз у 1996 р. запропонував сучасну концепцію U-кривої динаміки

адаптації мігрантів, що складається з чотирьох етапів (див. рис. 4):

- 1) початкова ейфорія;
- 2) дратівливість та ворожість;
- 3) поступова адаптація;
- 4) адаптація або бікультуралізм.

1. На першому етапі початкової ейфорії більшість мігрантів починають своє «нове життя» з великими сподіваннями та позитивним мисленням щодо свого майбутнього. Вони прибувають до нового культурного середовища із високими очікуваннями стосовно спільноти, що приймає, та власних перспектив у ньому. На цьому етапі все нове інтригує та цікавить мігранта, він знаходить певні схожі риси у новій країні та батьківщині. Цей період ейфорії може тривати від одного до декількох тижнів [5, с. 96].

2. На другому етапі дратівливості та ворожості поступово увага мігранта переходить від подібностей двох культур до відмінностей між ними, і ці відмінності, які раптом здаються «скрізь присутніми», викликають занепокоєння. Мігрант вбачає у невеликих та незначних труднощах великі катастрофи. Ця стадія, як правило, визначається як культурний шок [5, с. 97].

3. На третьому етапі поступового пристосування, як правило, мігрант переходить у стадію реабілітації після культурного шоку. Ця стадія минає настільки повільно і поступово, що спочатку мігрант може навіть не помічати, що вона наступила. Щойно мігрант починає орієнтуватися й інтерпретувати культурні знаки та коди, котрі раніше не помічав, це означає, що нова культура стає для нього більш звичною. Йому комфортніше перебувати в іншопольтурному середовищі, і він почувається менш ізольованим від нього. Поступово у мігранта з'являється почуття самоідентифікації в новому суспільстві, і він усвідомлює, що його життєва ситуація не безнадійна [5, с. 98].

4. На четвертій стадії адаптації та бікультуралізму настає повне відновлення після кризового періоду, що призводить до здатності мігранта впевнено функціонувати в обох культурах: як у тій, що приймає, так і у власній. На цьому етапі мігрант знаходить значну кількість культурних знаків, котрі йому до вподоби, тобто це знаки і коди, які він вивчив та до яких певною мірою встиг адаптуватися. На цій стадії мігрант починає себе ідентифікувати як повноцінного члена спільноти, що приймає [5, с. 99].

Р. Кольз зауважує, що «динаміка процесу адаптації залежить не лише від тривалості перебування мігранта в іншопольтурному середовищі, але й від його особистісних намірів та характеристик». Так, не кожен мігрант проходить кризовий етап адаптації або проходить його порівняно легко, лише зрідка стикаючись з більш серйоз-

ними наслідками. Окрім того, якщо початкова мета індивіда – перебувати в новій країні лише певний короткий термін (навчання, заробітки, переїзд в іншу країну), то в нього може не вистачити часу для того, щоб вийти зі стадії стресу, ознайомитися, вивчити, звикнути та адаптуватися до культурних знаків і кодів нової спільноти [5, с. 96–100].

Беручи до уваги різноманітність концепцій соціокультурної адаптації, можна поставити запитання, чи існує універсальна концепція динаміки соціокультурної адаптації? Більшість дослідників стверджують, що це неможливо. Однак найбільш наближеною до універсальної автор вважає концепцію багатоваріативної кривої адаптації сучасного американського соціального психолога С. Райнсмита, котрий використовує багатоальтернативний підхід до можливих адаптаційних станів мігранта на кожному з етапів адаптаційного процесу.

Модифікована W-крива С. Райнсмита відображає п'ять етапів у циклі соціокультурної перебудови, проте кожен етап має, як мінімум, дві альтернативи реакції мігранта в процесі адаптації до нових умов соціокультурного існування (див. рис. 5).

1. Перший етап – першого стресу – передбачає два альтернативні варіанти стану мігранта: а) захоплення зміною умов життя та нового середовища; б) несприйняття нового соціокультурного середовища.

2. На другому етапі попередньої адаптації мігрант: а) перебуває в стані «медового місяця», позитивно налаштований на поступове вивчення та прийняття нових соціокультурних правил, знаків і кодів через зближення з представниками іншої культури; б) перебуває в стані мінімізації чи відторгнення контактів із представниками іншої культури.

3. Третій етап внутрішніх протиріч пов'язаний із зіткненням з розбіжностями між місцевими та власними цінностями мігранта і передбачає стан: а) вагання, розгубленості і втрати впевненості у своїх планах на майбутнє проживання в новій спільноті; б) початкової депресії через почування себе чужим і самотнім у новому середовищі.

4. Для четвертого етапу внутрішньої кризи характерним є відчуття переломного кризового періоду для обох варіантів, однак стан варіанта а) супроводжується ентузіазмом та надіями на майбутнє, намаганнями вийти з кризи через подальше знайомство з новими культурними знаками і кодами, вивчення місцевої мови, налагодження контактів із місцевим населенням, поступове входження в певні соціальні групи, тоді як варіант б) не вірить в можливість подолання кризи і не вживає належних дій для виходу з кризового стану.

5. П'ятий етап відновлення та зцілення пов'язаний з узагальненим досвідом перебування мігранта у спільноті, що приймає, і передбачає наступні варіанти його станів: а) розвідування можливих шляхів подальшої самореалізації в соціальному середовищі, що приймає, оцінка поточного та потенційного власного соціального капіталу стосовно успіху майбутнього існування у спільноті, що приймає; б) прийняття місцевих правил та умов існування, налагодження контактів зі спільнотою, що приймає, ідентифікація місцевих культурних знаків і кодів та сприймання їх як правильних, що супроводжується відчуттям успішного поточного чи потенційного пристосування до нових умов існування; в) мігрант ухвалює рішення пустити ситуацію самопливом, не вживаючи додаткових заходів для поступового входження в спільноту, яка приймає, що призводить до продовження кризи, котра може тривати довго; г) мігрант ухвалює рішення здатися, не налагоджувати контакти зі спільнотою, що приймає, не вивчає місцеві культурні знаки і коди, має намір спілкуватися лише з представниками власної культури або ж повернутися на батьківщину, або ж продовжити шлях до іншої країни міграції [10, с. 153–161].

Згідно з концепцією С. Райнсмита, кожен мігрант може подолати вищезазначені етапи з різним ступенем інтенсивності та з різною тривалістю часу, однак їх наявність є необхідним складником поступового переходу від однієї культури до входження в іншу. На думку автора, саме крива адаптації С. Райнсмита демонструє можливість впливу численних соціокультурних аспектів на реакції мігранта та результат його адаптації, що забезпечує функціональну основу для уніфікації подальших емпіричних досліджень у цій сфері [2, с. 12–13; 10, с. 161].

Водночас варто зауважити, що згадані концепції адаптаційної динаміки мають і свої недоліки, оскільки більшість з них обмежено застосовані до всіх категорій мігрантів. Отже, невисвітленими залишаються питання релевантності запропонованих концепцій окремим категоріям мігрантів, зокрема, «світовим кочівникам», біженцям, вимушеним мігрантам; а також мігрантам, культура яких кардинально відрізняється від культури середовища, що приймає; мігрантам, котрим довелося зіткнутися з безліччю негативних обставин і ситуацій; чи, навпаки, мігрантам, соціальний капітал яких дозволяє підтримувати соціальне самопочуття

на високому рівні, незалежно від місця їхнього проживання. Саме питання основних факторів та чинників, що впливають на успішність соціокультурної адаптації, на думку автора, можуть стати предметом майбутніх соціологічних досліджень в цьому напрямі.

Таким чином, відзначимо, що питання динаміки процесу адаптації мігрантів вивчається вже понад століття і за цей час вченими була запропонована низка цікавих концепцій. Від початку ХХ ст. наукові тези щодо соціокультурної адаптації базувалися на гіпотезі, що міграція неминуче призводить до негативних соціально-групових та індивідуально-особистісних наслідків. Однак емпіричні дослідження демонструють, що хоча, безумовно, міграція несе чимало ризиків для індивіда, наслідки процесу соціокультурної адаптації можуть коливатися від дуже негативних до дуже позитивних.

Наразі в науковій літературі існує значна кількість концепцій з динаміки процесу соціокультурної адаптації. Проте всі вони дійшли одностайного висновку, що соціокультурна адаптація являє собою складний багатоетапний процес, що має хвилеподібну динаміку піднесення та спаду соціального самопочуття мігранта і відбувається впродовж тривалого періоду часу.

Зокрема, перший етап характеризується ентузіазмом і позитивним настроєм стосовно адаптаційних цілей та можливостей мігранта в середовищі, що приймає. Середина адаптаційного процесу передбачає появу «культурного шоку» або стресу через невідповідність культурних знаків і кодів спільноти, що приймає, власній культурі. Останній етап адаптації передбачає два можливих результати: а) позитивне соціальне самопочуття щодо входження в нову культуру, збалансовану полікультурну орієнтацію та психосоціальну рівновагу мігранта; б) неуспішну адаптацію до нового середовища існування, що супроводжується стресовим соціальним самопочуттям, неприйняттям та нерозумінням культурних знаків і кодів суспільства, що приймає, або ж поверненням на батьківщину.

Кожен етап адаптації мігрант може пережити з різним ступенем тяжкості або тривалості, що залежить від низки чинників: тривалості перебування в іншій країні, рівня пасивної та активної інклюзії, наявності необхідного соціального капіталу, попереднього досвіду міграції до країни перебування, ступеня схильності до адаптації та встановлення реалістичних адаптаційних цілей.

ДОДАТОК

Рис. 1. U-крива процесу адаптації С. Лісгаарда, 1955 р.

Рис. 2. W-крива адаптаційної динаміки Дж.Е. і Дж.Т. Гуллахорнів, 1963 р.

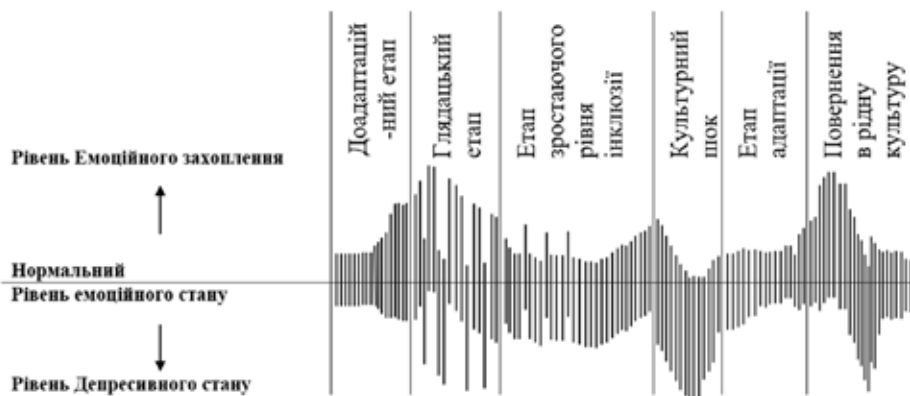

Рис. 3. Динаміка культурної адаптації мігрантів Т. Льюїса та Р. Юнгмана, 1986 р.

Рис. 4. U-крива динаміки адаптації мігрантів в іншокультурному середовищі
Р. Кольза, 1996 р.
(нижня частина таблиці репрезентує явище «культурного шоку»)

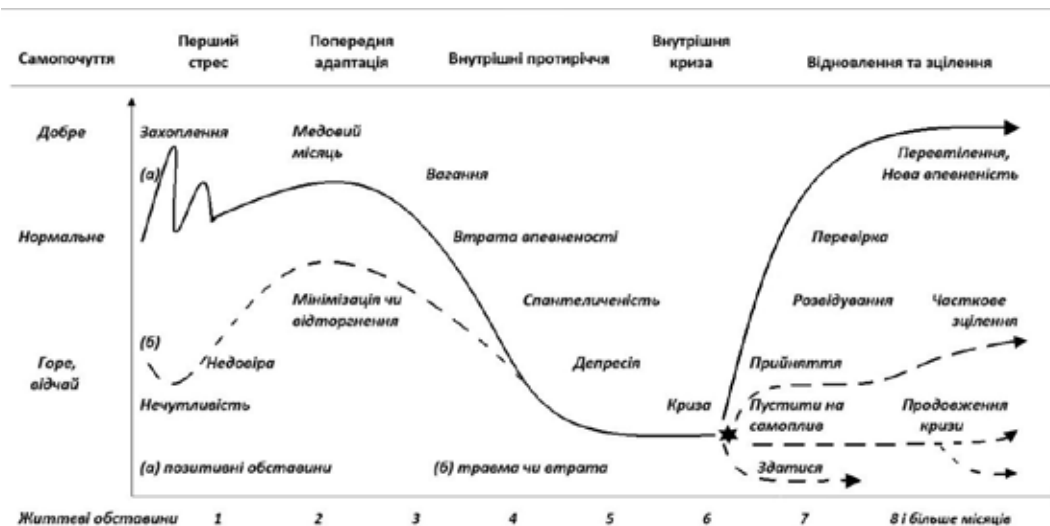

Рис. 5. W-крива динаміки соціокультурної адаптації С. Райнсмита, 2001 р.

Література

1. Adler, P. The transitional experience: An alternative view of culture shock. *Journal of Humanistic Psychology*. 1975. No. 15. P. 13–23.
2. Chaban, N., Williams, A., Holland, M., Boyce, V., Warner. *Crossing cultural borders: analyzing experiences of the New Zealand return migrants from the European Union / National Centre for Research on Europe*. University of Canterbury. New Zealand, 2009.
3. Gebhard, J. *International Student Voices: Adapting to American Culture Inside and Outside the Classroom*. University of Michigan Press, 2011.
4. Gullahorn, J., Gullahorn, J. An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*. 2010. № 19. P. 33–47.
5. Kohls, L.R. *Survival Kit for Overseas Living: For Americans Planning to Live and Work Abroad*. 2001.
6. La Brack, B. *Theory Reflections: Cultural Adaptations, Culture Shock and the Curves of Adjustment*.

7. URL: https://www.nafsa.org/sites/default/files/ektron/files/underscore/theory_connections_adjustment.pdf.
8. Lewis, T., Jugman, R. *On Being Foreign: Culture Shock in Short Fiction, an International Anthology*. Yarmouth : Intercultural Press, 1986.
9. Lysgaard, S. Adjustment in a foreign society: Norwegian Fulbright grantees visiting the United States. *International Social Sciences Bulletin*. 1955. № 7. P. 45–51.
10. Oberg, K. Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*. 1960. № 7. P. 177–182.
11. Rhinesmith, S.H. *Bring Home the World: A Management Guide for Community Leaders of International Programs*. New York : AMACOM, 2001.
12. Володько В., Ровенчак О. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів. *Вісник Львівського університету*. 2008. № 2. С. 182–210.

12. Плющ В. Соціологічні моделі соціокультурної адаптації сучасних мігрантів в іншокультурному середовищі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 27. С. 103–114.

13. Словник української мови в 11 томах / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 2.

Анотація

Плющ В. А. Соціокультурна адаптація мігрантів: концептуалізація, етапи та їхня динаміка. – Стаття.

Стаття присвячена теоретичному аналізу вивчення проблеми динаміки етапів соціокультурної адаптації мігрантів в іншокультурному середовищі. Розглянуто поняття культурного шоку, кривої соціокультурної адаптації та динаміки етапів адаптації. Проаналізовано головні концептуальні ідеї дослідників динаміки етапів адаптації мігрантів від початку ХХ ст. до сьогодення.

Зроблено висновки, що, незважаючи на значну кількість наявних конструктів динаміки етапів адаптації, більшість авторів схиляються до «ідеального конструкта» хвилеподібної кривої адаптації, що має динаміку поперемінного піднесення та спаду соціального самопочуття мігранта і відбувається впродовж тривалого періоду часу.

Зокрема, перший етап характеризується ентузіазмом і позитивним настроєм щодо адаптаційних цілей та можливостей мігранта в середовищі, що приймає. Середина адаптаційного процесу передбачає появу «культурного шоку» або стресу через невідповідність культурних знаків і кодів спільноти, що приймає, власній культурі. Останній етап адаптації передбачає два можливих результати: а) позитивне соціальне самопочуття щодо входження в нову культуру, збалансовану полікультурну орієнтацію та психосоціальну рівновагу мігранта; б) неуспішну адаптацію до нового середовища існування, що супроводжується стресовим соціальним самопочуттям, неприйняттям та нерозумінням культурних знаків і кодів суспільства, що приймає, або ж поверненням на батьківщину.

Виявлено, що кожен етап адаптації мігрант може пережити з різним ступенем тяжкості або тривалості, зважаючи на низку чинників: тривалість перебування в іншій країні, рівень пасивної та активної інклюзії, наявність необхідного соціального капіталу, попереднього досвіду міграції до країни перебування, ступінь схильності до адаптації та встановлення реалістичних адаптаційних цілей, що може послужити змістовним предметним полем сучасних та майбутніх соціологічних досліджень.

Ключові слова: мультикультурні соціуми, культурний шок, крива процесу адаптації, культурні знаки, культурні коди, етапи адаптації.

Summary

Pliushch V. A. Sociocultural adaptation of migrants: concepts, stages and dynamics. – Article.

The article presents the main theoretical concepts regarding dynamics of migrants' sociocultural adaptation stages in new cultural environment, from the beginning of the XX century to nowadays.

The notions of culture shock, sociocultural adaptation and dynamics of adaptation stages are analysed. The culture shock is defined as a migrants' social reaction to the inability to understand or predict other people's social behaviour in the context of cultural disorientation in the contact with other cultures, but it can be overcome by long-term study of host culture signs and codes. Sociocultural adaptation is defined as process and result of migrants' adjustment to a new sociocultural environment, which involves adoption or rejection of new social and cultural norms, values, behavioural signs and codes of the host community.

The main conceptual ideas of the dynamics of migrants' stages of adaptation are reviewed. Despite the significant number of existing concepts regarding dynamics of adaptation stages, most authors come to conclusion about an "ideal adaptation curve construct", which has rotative "up and down" dynamics of migrant social well-being and occurs over a long period of time. In particular, the first stage of adaptation is characterized by migrants' enthusiasm and positive attitude towards adaptation goals and opportunities in a new environment. The middle stages of adaptation process (that can occur from one to several) involve "culture shock" phenomenon, or stressful experience caused by mismatch between migrants' native cultural symbols and codes and the ones of the host community. The last adaptation stages are characterized by two possible outcomes: a) a positive social well-being from entering a new culture, balanced multicultural orientation; b) unsuccessful adaptation, accompanied by stressful social well-being, rejection and misunderstanding of cultural signs and codes of the host society, as well as possible returning to native country.

It was found that each migrant can experience differently each adaptation stage: with different difficulties or duration, depending on a big range of factors: length of stay in another country, passive and active inclusion level, presence of necessary social capital, previous experience of migration to the host country, setting realistic adaptation goals, attention to which should be paid much more being a vast subject for current and future sociological research.

Key words: multicultural societies, culture shock, curve of adaptation, culture codes, culture symbols, phases of adaptation.